

УДК 371

ІРИНА ТРУБАВІНА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

ЗМІСТ ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ З ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ДЛЯ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ТА ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІВ "ОРГАНІЗАЦІЯ ФАКУЛЬТАТИВНИХ ЗАХОДІВ У ШКОЛАХ З МЕТОЮ ПРИЩЕПЛЕННЯ ГІДНОСТІ, МИРУ ТА СОЦІАЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ"

IRINA TRUBAVINA, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of General Pedagogics and Pedagogy of the Higher School of the H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

THE CONTENT OF THE CURRICULUM OF EDUCATIONAL COURSE ON IMPROVING THE QUALIFICATION FOR SOCIAL PEDAGOGUES AND PRACTICAL PSYCHOLOGISTS "THE ORGANIZATION OF FACULTY ACTIVITIES IN THE SCHOOLS WITH THE AIM OF ADJUSTMENT OF DIGNITY, PEACE AND SOCIAL CONSENSUS"

Автор розкриває актуальність підвищення кваліфікації працюючих соціальних педагогів та практичних психологів закладів середньої освіти до роботи з дітьми в умовах військового конфлікту; пояснює необхідність нових засад їх підготовки до роботи з дітьми з числа внутрішньо переміщених осіб та дітьми місцевих жителів й обґрунтовує новий зміст такої підготовки на тренінгу. У статті висвітлено теоретичні засади розробки змісту підвищення кваліфікації фахівців, програму навчання на тренінгу, зміст методичних рекомендацій для їх навчання на тренінгу з проблеми, окремі результати дослідження.

Ключові слова: зміст підвищення кваліфікації, тренінг, програма тренінгу, діти з числа внутрішньо переміщених осіб, толерантність, культура миру, форми навчання на тренінгу.

Summary. The article reveals the urgency of improving the skills of working social pedagogues and practical psychologists of secondary education institutions to work with children in a military conflict, explains the need for new principles of their preparation for work with children from internally displaced persons and children of local residents and substantiates the new content of such training at the training. In the article the theoretical principles of the development of the contents of the training of specialists, the training program at the training, the content of

methodical recommendations for specialists for training on the problem, and the separate results of the study are highlighted. It is a scientific novelty and practical significance of the research.

Key words: content of training, training, training program, children from internally displaced persons, tolerance, culture of peace, forms of training at the training.

Meta: визначити зміст підвищення кваліфікації соціальних педагогів і практичних психологів закладів середньої освіти в умовах військового конфлікту для успішного формування в учнів толерантності, культури миру, прищеплення національної гідності.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Військовий конфлікт на Сході нашої країни привів до гуманітарної кризи в населених пунктах, розташованих неподалік від зони АТО. Так, м. Бердянськ прийняло 10000 внутрішньо переміщених осіб (ВПО), що складає 12% населення міста. Виникли проблеми соціальної адаптації, реабілітації ВПО, примирення населення між собою і перерозподілу ресурсів, яких на всіх не вистачає у громаді. Миробудування ж починається із свідомості і поведінки дітей, котрі відчувають на собі всі негаразди і кризи батьків, суспільства більш емоційно і з невмінням об'єктивно оцінювати, мирно вирішувати конфлікти, що виникають в умовах напруженості. Діти з числа ВПО перебирають часто на себе ролі батьків, щоб їм допомогти, відчувають себе винними за їх неможливість упоратися з ними. Одно-

часно отримують нове шкільне середовище, мають соціалізуватися в незвичних і кризових умовах, навчаючись разом з місцевими дітьми нової громади, які цього не відчувають і не розуміють. Поява значної кількості нових дітей у шкільному колективі, їх розгубленість, матеріальні проблеми, підвищена тривожність і стрес викликають конфліктні ситуації і стереотипи. Водночас такі особи не вміють самостійно вирішити питання, з якими раніше не стикалися. Виникають проблеми первинної соціалізації в житті. Саме шкільні психологи і соціальні педагоги покликані працювати з цими дітьми, а класні керівники -проводити виховну роботу і факультативні заходи з даної проблеми. У той же час педагогічні працівники також потребують нових методик розв'язання питань, з якими вони ще не стикалися і яких не навчали у закладах вищої освіти. Так виникає потреба в підвищенні кваліфікації фахівців з метою успішного рішення нових проблем шкільного середовища, примирення дітей на локальному рівні, що є запорукою мирного майбутнього. Такими підходами у світі є відновні практики, які реалізуються через mediaцію різних рівнів у закладах середньої освіти, що рекомендовані МОН України після широкого соціального експерименту в діяльності шкіл у 2016 році, методики фасилітації, педагогіки ненасильства, інтеракції. Також значна увага повинна приділятися національному і вихованню культури миру та толерантності, що вимагає ознайомлення фахівців з новими методами й формами роботи з уч-

нями закладів середньої освіти.

Аналіз досліджень і публікацій.

Проблема змісту освіти розкрита в роботах Лернера І. Я. [7], Краєвського В. В. [2], Пометун О. М. [8], Кременя В. В. [3] та інших науковців. Але ці роботи стосуються вищої освіти, а не підвищення кваліфікації, хоча й закладають теоретичні основи розгляду питання; вони не розкривають змісту підвищення кваліфікації вже працюючих фахівців, зокрема, до роботи в умовах військового конфлікту з дітьми, котрі пережили психологічну травму і втрати, щодо формування в них толерантності, культури миру, національної гідності в умовах військового конфлікту і масового переселення. Установлено, що діти з числа ВПО повинні складати окремий напрям підвищення кваліфікації соціальних педагогів, практичних психологів і соціальних працівників [9].

Частина праць методичного характеру стосується підготовки вихователів дитячих садків до роботи з дітьми в умовах військового конфлікту та їхніми сім'ями [5; 6], з ВПО та дітьми [6; 11; 12; 13; 14]. Але зміст такого підвищення кваліфікації щодо шкільних педагогічних працівників не розглядався.

Вклад основного матеріалу дослідження. У м. Бердянськ реалізувався у 2017 році проект "Створення комплексної системи надання допомоги вимушеним переселенцям із зони АТО та громаді м. Бердянськ" за фінансової підтримки Європейського Союзу. Донор: Європейський Союз; виконавець: виконавчий комітет Бердянської міської ради; місце впровадження: м. Бердянськ (Запорізька область), термін реалізації проекту: 2017 рік. Цільові групи: внутрішньо переміщені особи (ВПО); місцева громада м. Бердянськ (діти, жінки, чоловіки, люди похилого віку та з обмеженими фізичними можливостями). Цілі проекту: покращення доступу та якості соціальних послуг у м. Бердянськ; створення кращих умов для залучення в економічну діяльність ВПО та місцевих мешканців; сприяння врегулюванню суперечок та досягненню соціального консенсусу між ВПО та приймаючою громадою. Очікувані результати: буде створено Інтегрований центр підтримки у реконструйованій будівлі; відкриється дитсадок та Центр соціальної реабілітації для дітей-інвалідів у реконструйованій будівлі; будуть надані консультації в рамках мобільної соціальної роботи; 180 співробітників різних установ та організацій, котрі надають соціальні послуги, набудуть відповідної кваліфікації у наданні послуг у гуманітарній сфері, у тому числі мобільна соціальна робота та психологічна підтрим-

ка дітей та їхніх батьків; 50 громадських активістів отримають знання та навички і соціального підприємництва. Загальна вартість проекту: 1 337 535 євро. Внески сторін: Європейський Союз: 1 199 740 євро Виконавчий комітет Бердянської міської ради: 137 795 євро.

У розробці програми підвищення кваліфікації фахівців за одним із завдань семінару (для шкільних соціальних педагогів і практичних психологів) ми керувалися: діяльнісним, системним, проблемно-орієнтованим, компетентнісним підходами, підходом І. Лернера [4] щодо компонентів змісту освіти, підходом В. Євтуха [1] щодо змісту навчальних дисциплін у закладі вищої освіти, положеннями андрогогіки щодо навчання на власному досвіді. Вибір цих підходів зумовлений тим, щоб формувати у фахівців нові компетенції, уміння застосовувати їх в діяльності в системі шкільної освіти і психологічної служби, працювати із сім'ями дітей як із системою, колективами класів як з первинними осередками школи. Водночас ураховувалось те, що проблема була новою для фахівців, котрі з нею намагалися працювати вже три роки на час семінару.

Тому метою курсу стало: 1) підвищення професійної компетентності шкільних психологів і соціальних педагогів м. Бердянськ у напрямі проведення роботи з дітьми з метою прищеплення миру, гідності, соціального консенсусу на основі нових підходів і методик рішення подібних проблем, зокрема, медіації, фасилітації, консультування, формування толерантності і культури миру; 2) ознайомлення шкільних психологів і соціальних педагогів з проблемами соціалізації дітей унаслідок військового конфлікту, наслідками і шляхами їх подолання силами педагогічних працівників закладів середньої освіти; 3) ознайомлення педагогічних працівників з оновленим відповідно до сучасних умов життя змістом виховної роботи з учнями та новітніми методами і формами виховної роботи.

Методами навчання на семінарі з підвищення кваліфікації нами було обрано: вправи різного змісту, інформаційні повідомлення, аналіз ситуацій, документів, приклади, інтерактивні методи навчання (робота в мікрогрупах).

Методами виявлення рівня компетентності фахівців до даного напрямку роботи стали: анкетування та його якісний і кількісний аналіз, спостереження.

Формами навчання, які найбільш доцільні для засвоєння такого змісту освіти, послужили тренінг, практичні заняття, інформаційні повідомлення, самостійна робота.

Наведемо зміст робочої програми се-

мінару (таблиця 1).

Зміст навчання на семінарі відобразила спеціально розроблена для цього брошура - методичні рекомендації до організації факультативних заходів у школах з метою прищеплення гідності, миру та соціального консенсусу [10], яка давала інформацію з таких питань (табл. 2).

Таким чином, проведене навчання за програмою на тренінгу-семінарі довело актуальність і доцільність розробленої програми, відповідність потребам фахівців і їх практичній роботі.

Висновки з дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Актуальність проблеми підвищення кваліфікації працюючих соціальних педагогів та практичних психологів закладів середньої освіти пов'язана з новими умовами і завданнями їх роботи: військовим конфліктом на Сході України, роботою з внутрішньо переміщеними дітьми, необхідністю формування в них толерантності та культури миру, національної гідності. Раніше ж до фахової діяльності в таких реаліях не готували. Тому розробка відповідної програми підвищення кваліфікації стала нагальною потребою для органів місцевого самоврядування, у реалізації якої посприяв проект ЄС. Розроблена програма відповідає вимогам теорії педагогіки і андрогогіки, потребам працюючих фахівців і включала питання з проблем дітей ВПО, дітей місцевих жителів в нових умовах існування, зміст і технології виховної, соціально-педагогічної і психологічної роботи з ними, нові форми і методи діяльності з дітьми та їх батьками. Зміст програми має теоретичне та практичне значення, супроводжувався методичними рекомендаціями, які відображали її зміст.

Перспективами подальших досліджень є визначення змісту підвищення кваліфікації фахівців з урахуванням проблем дітей певних груп ризику, їх вікових та індивідуальних особливостей, проведення супервізії їх роботи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Євтух М. Адаптація вітчизняної вищої школи до освітніх стандартів Європи : [доповідь Академіка-секретаря Відділення вищої освіти на Загальних зборах АПН України] / М. Євтух // Педагогічна газета. – 2009. – № 3. – С. 7.
2. Краєвський В. В. Методологія педагогіки: посіб. для педагогов-исследователей / В. В. Краєвський. – Чебоксары: Изд-во Чуваш. ун-та, 2001. – 244 с.
3. Кремень В. Г. Розроблення освітніх програм: метод. реком. – К. : ДП "НВЦ "Пріоритети". – 120.

Таблиця 1

Зміст робочої програми семінару

I-й день. 9.00-10.30
1. Знайомство
2. Вияв очікувань
3. Анкетування для вивчення рівня сформованості професійної компетентності соціальних педагогів та практичних психологів до роботи з прищеплення у дітей гідності, культури миру, соціального консенсусу
11.00-12.30 – кава
4. Інформування про результати Всеукраїнського дослідження про вплив військового конфлікту на дітей шкільного віку, стереотипи щодо дітей ВПО, проблеми дітей ВПО
5. Обговорення інформації, доповнення переліку проблем і прикладів з роботи в м. Бердянськ, виконання вправ
13.00-14.00 – обід
14.00- 15.30
6. Толерантність і культура миру. Ознайомлення з термінами, необхідними для розуміння нових підходів до подолання конфліктів: миробудування, миротворення тощо. Сутність поняття «педагог-миротворець» у сучасній педагогічній літературі
7. Вправи на застосування знань
8. Обговорення сесії
15.30-16.00 – кава
16.00-17.30
9. Інноваційні виховні заходи у школі з метою формування толерантності і культури миру
10. Вправи на складання конспектів заходів з проблеми
11. Обговорення роботи за день
II-й день. 9.00-10.30
1. Конфлікти у шкільному середовищі, їх причина та шляхи розв'язання. Можливості педагогічних працівників закладів середньої освіти. Роль соціальних працівників у подоланні конфліктів між ВПО та громадою. Взаємодія педагогічних та соціальних працівників – основа і сфери діяльності
2. Вправи на складання карти шкільних конфліктів
3. Інформування про вирішення конфлікту. Вправи на конструктивне вирішення конфлікту
4. Обговорення сесії
10.30-11.00 – кава
11.00-13.00
5. Оцінка потреб дитини як основа рішення про складні життєві обставини та ведення випадку або взяття на внутрішньошкільний облік
6. Вправи на застосування набутих знань (робота в мікрогрупах)
7. Обговорення сесії
13.00-14.00 – обід
14.00-15.30
8. Європейський кодекс медіатора. Методика роботи медіатора
9. Вправи на застосування набутих знань (робота в мікрогрупах). Презентація результатів, обговорення сесії
15.30-16.00 – кава
16.00-17.30
10. Негативна поведінка щодо дітей ВПО в закладах середньої освіти: мобінг, тролінг, булінг, кібербулінг, остракізм, хейзинг. Вибір форм, методів і методик профілактики конфліктів у шкільному середовищі
11. Вправи на застосування набутих знань
12. Обговорення роботи за день
III-й день. 9.00-10.30
1. Консультування дітей та їх батьків у кризовій ситуації
2. Вправи на формування довіри до педагогічних працівників у дітей та батьків з числа ВПО
10.30-11.00 – кава
3. Проблеми профілактики професійного вигорання у педагогічних працівників. Формування гуманістичної спрямованості особистості педагога

4. Обговорення сесії
13.00–14.00 – обід
14.00-15.30
5. Складання плану роботи з батьками учнів
15.30-16.00 – кава
16.00-17.30
6. Вправи на застосування набутих знань
7. Обговорення роботи за день
IV-й день. 9.00-10.30
1. Стереотипи про ВПО в дитячому середовищі та шляхи їх подолання
2. Вправи на застосування набутих знань (у мікрогрупах). Представлення результатів
10.30-11.00 - кава
3. Аналіз і корекція конспектів. Складання плану роботи з учнями з проблеми толерантності і культури миру
4. Вправи на застосування набутих знань
13.00-14.00 – обід
14.00- 15.30
5. Організаційні умови формування культури миру, толерантності, гідності в дітей – шкільна соціально-психолого-педагогічна служба, служби медіації, психологічна служба системи освіти
6. Вправи на застосування набутих знань. Представлення результатів
15.30-16.00 – кава
16.00-17.30
7. Система батьківської освіти в закладах середньої освіти в сучасних умовах
8. Вправи на застосування набутих знань. Обговорення досвіду
9. Аналіз дня. Підсумки семінару. Заповнення підсумкових анкет

Таблиця 2

Зміст методичного забезпечення програми семінару

1. Проблеми учнів загальноосвітніх навчальних закладів в умовах гуманітарної кризи на Сході України
2. Теоретичні основи формування толерантності та культури миру в учнів закладів освіти
3. Формування в учнів толерантності в контексті реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді та факультативних заходів
4. Інноваційні форми і методи формування толерантності учнів школи II–III ступенів
4.1. Інтерактивні виховні години
4.2. «Жива бібліотека»
4.3. Табори «Джерела толерантності» та «Будуємо мости, а не стіни»
5. Конфлікти в дитячому середовищі
6. Нормативна база роботи психолога і соціального педагога з дітьми в умовах військового конфлікту
7. Психологічна робота з дітьми в закладах освіти
8. Соціально-педагогічна робота з формування толерантності, культури миру і національної гідності в закладі освіти
9. Робота з батьками дітей в умовах гуманітарної кризи
10. Організаційні умови допомоги в інтеграції та соціальній адаптації дітей з числа ВПО в новий навчальний заклад
Висновки та рекомендації для педагогічних працівників щодо формування толерантності, культури миру і національної гідності в дітей в ЗНЗ громади м. Бердянськ

4. Левченко К. Б. Соціально-педагогічна та психологічна допомога сім'ям з дітьми в період військових конфліктів : нач.-метод. посіб. [Левченко К. Б. Панок В. Г. Трубавіна І. М.]. – Київ: агентство "Україна", 2015. – 176 с.

5. Левченко К. Б. Агресія. Анексія. Конфлікт. Соціально-педагогічна та психологічна відповідь на виклики для дітей : метод. реком. для пед. дошк. навч. закл. / [Левченко К. Б., Панок В. Г., Ковальчук Л. Г., Трубавіна І. М.]. – К. : Агентство "Україна", 2016. – 100 с.

6. Левченко К. Б. Розбудова миру. Профілактика і розв'язання конфлікту з використанням медіації : навч.-метод. посібн. [Левченко К. Б., Панок В. Г., Трубавіна І. М.] – Київ : ФОП Стеценко В. В., 2016. – 192 с.

7. Лернер И. Я. Об учебных умениях и их отражении в учебниках / И. Я. Лернер // Педагогические теории, системы и технологии : хрестоматия. – Ч. 1 / [под ред. Е. Н. Селиверстовой]. – Владимир : ВГПУ, 2012. – С. 357–365.

8. Пометун О. І. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи / О. І. Пометун ; [під заг. ред. О. В. Овчарук]. – К. : КІС. – 2004. – С. 16–25.

9. Трубавіна І. М. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб та діти воїнів АТО як предмет підвищення кваліфікації педагогічних працівників ЗНЗ : Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2017 р. м. Суми). – Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. – 234 с. – С. 122–125.

10. Трубавіна І. М. Методичні рекомендації до організації факультативних заходів в школах з метою прищеплення гідності, миру та соціального консенсусу Методичні рекомендації: Харків : Планета Принт, 2017. – 48с.

11. Трубавіна І. М. Діти з числа внутрішньо переміщених осіб та діти воїнів АТО як предмет підвищення кваліфікації педагогічних працівників ЗНЗ. Соціальна підтримка сім'ї та дитини у соціокультурному просторі громади: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (15 листопада 2017 р. м. Суми). – Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. – 234 с. – С. 122–125.

12. Трубавіна І. М. Організація про-

ведення інформаційно-роз'яснювальної соціальної роботи для внутрішньо переміщених осіб : методичні рекомендації / [за ред. І. М. Трубавіної]. – Суми : ФОП Наталуха А., 2017. – 36 с.

13. Трубавіна І. М. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа соціально-педагогічної роботи з ними / І. М. Трубавіна // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : СДПУ імені А. С. Макаренка. – 2015. – № 8 (52). – С. 434–446.

14. Трубавіна І. М. Сприяння соціальної роботі в умовах гуманітарної кризи : методичні рекомендації / І. М. Трубавіна, І. Є. Куратченко. – Харків : Планета Принт, 2017. – 38 с.

REFERENCES

1. Yevtukh M. Adaptatsiia vitchyznianoї vyshchoї shkoly do osvitynih standartiv Yevropy : [dopovid Akademika-sekretaria Viddilennia vyshchoї osvity na Zahalnykh zborakh APN Ukrainy] / M. Yevtukh // Pedagogichna hazeta. – 2009. – № 3. – S. 7.

2. Kraevskiy V. V. Metodolohyia pedahohyky: posob. dlia pedahohovyssledovatelei / V. V. Kraevskiy. – Cheboksary: Yzd-vo Chuvash. un-ta, 2001. – 244 s.

3. Kremen V. H. Rozroblennia osvitynih prohram: metod. rekom. – K. : DP "NVTs "Priorityty". – 120 s.

4. Levchenko K. B. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna dopomoha simiam z ditmy v period viiskovykh konfliktiv : nach.-metod. posib. [Levchenko K. B. Panok V. H. Trubavina I. M.]. – Kyiv: ahentstvo "Ukraina", 2015. – 176 s.

5. Levchenko K. B. Ahresiiia. Aneksiiia. Konflikt. Sotsialno-pedahohichna ta psykholohichna vidpovid na vyklyky dlia ditei : metod. rekom. dlia ped. doshk. navch. zakl. / [Levchenko K. B., Panok V. H., Kovalchuk L. H., Trubavina I. M.]. – K. : Ahentstvo "Ukraina", 2016. – 100 s.

6. Levchenko K. B. Rozbudova myru. Profilyaktyka i rozviazannia konfliktu z vykorystanniam mediatsii : navch.-metod. posibn. [Levchenko K. B., Panok V. H., Trubavina I. M.]. – Kyiv : FOP Stetsenko V. V., 2016. – 192 s.

7. Lerner Y. Y. Ob uchebnykh umeniakh i ikh otrazhenii v uchebnikakh / Y. Y. Lerner

// Pedagogicheskoye teorii, sistemy i tekhnolohii : khrestomatia. – Ch. 1 / [pod red. E. N. Seliverstovoi]. – Vladymyr : VHPU, 2012. – S. 357–365.

8. Pometun O. I. Kompetentnisnyi pidkhd u suchasniї osviti: svitovyi dosvid ta ukraїnski perspektyvy / pid zah. red. O. V. Ovcharuk. – K. : KIS. – 2004. – S. 16–25.

9. Trubavina I. M. Dity z chysla vnutrishno peremishchenykh osib ta dity voїniv ATO yak predmet pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv ZNZ : Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady: materialy II Vseukraїnskoї naukovo-praktychnoї konferentsii (15 lystopada 2017 r. m. Sumy). – Sumy: FOP Tsoma S. P., 2017. – 234 s. – S. 122–125.

10. Trubavina I. M. Trubavina I. M. Metodichni rekomendatsii do orhanizatsii fakultatyvnykh zakhodiv v shkolakh z metoiu pryshcheplennia hidnosti, myru ta sotsialnoho konsensusu Metodichni rekomendatsii: Kharkiv : Planeta Print, 2017-48s/ za red. I.M.Trubavinoї.

11. Trubavina I. M. Dity z chysla vnutrishno peremishchenykh osib ta dity voїniv ATO yak predmet pidvyshchennia kvalifikatsii pedahohichnykh pratsivnykiv ZNZ. Sotsialna pidtrymka simi ta dytyny u sotsiokulturnomu prostori hromady: materialy II Vseukraїnskoї naukovo-praktychnoї konferentsii (15 lystopada 2017 r. m. Sumy). – Sumy : FOP Tsoma S. P., 2017. – 234 s. – S. 122–125.

12. Trubavina I. M. Orhanizatsiia provedennia informatsiino-roziasniuvainoї sotsialnoї roboty dlia vnutrishno peremishchenykh osib : metodichni rekomendatsii / [za red. I. M. Trubavinoї]. – Sumy : FOP Natalukha A., 2017. – 36 s.

13. Trubavina I. M. Problemy vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini yak osnova sotsialno-pedahohichnoї roboty z nymy / I. M. Trubavina // Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii. – Sumy : SDPU imeni A. S. Makarenka. – 2015. – № 8 (52). – S. 434–446.

14. Trubavina I. M. Spryannia sotsialnoї roboty v umovakh humanitarnoi kryzy : metodichni rekomendatsii / Trubavina I. M. Kuratchenko I. Ye. – Kharkiv : Planeta Print, 2017. – 38 s.

Стаття надійшла 17.10. 2018 р.